

FOTO: JOSEP M^a SALA ALBAREDA

El Canigó des del Roc de Frausa.

Mimniatura del Llibre dels usatges i constitucions de Catalunya (s. XIV), que representa una escena de les Corts catalanes. El rei Pere el Gran rep una petició escrita d'un ciutadà.



FOTO: ARXIU MUNICIPAL DE LLEIDA, LUC, Reg. 1375, f. 121 r

ESCAC AL MITE

El Canigó com a espai d'aventura

Text: **Oriol Garcia Farré**Imatgeria i peus de foto:
Ferran Alexandri

Aquest article analitza l'abast històric de la crònica de Salimbene de Adam, en la qual dona fe d'una hipotètica ascensió al Canigó protagonitzada pel rei Pere el Gran, II de Catalunya i III d'Aragó, l'any 1285.



Miniatura i caplletra del Llibre dels usatges i constitucions de Catalunya, que representa el rei En Pere en la cerimònia de concessió de llibertats i privilegis i de reconeixement dels costums dels seus súbdits.

Primera pàgina de la Crònica de Bernat Desclot. En aquesta obra el rei Pere és el veritable protagonista, i és una font imprescindible per conèixer la seva vida.

de Salimbene de Adam per a la història del pirineisme es deu al foli 459 (pàg. 597-599 de la segona edició) que duu per títol «De la mort de Pere, rei d'Aragó».

El context en el qual apareix l'article d'Uzielli al *Bollettino* italià és el context en el qual s'està a punt de materialitzar la gran obra del pirineisme escrita per Henri Beraldi: *Cent ans aux Pyrénées*. Amb l'edició d'aquesta obra magna es comença a edificar el corpus de coneixements que posteriorment coneixerem com a «pirineisme». Beraldi, com a bibliòfil empedreït, crea tot aquest món; rescata personatges del passat: De Carbonnières, Russell, Cadier..., els grans mites de les grans gestes pirinenques hi són presents. Però això no s'acaba aquí. Cap al 1911, Beraldi signa un article titulat «Tentative de Pierre III au Canigou», publicat a *Le passé du Pyrénéisme*, en el qual escriu:

Finalment, ens trobem davant d'un primer fet ben caracteritzat d'alpinisme. Pujar per pujar, per conquerir un cim. Tres anys després de les Vespres Sicilianes. Ascensió per Vallmanya o Taurinyà, ascensió dels Cortalets seguida fins al clot dels Estanyols, un lloc molt impressionant amb un temps fosc; sobrevinguda brusca d'una broma negra. Amb poques paraules, temptativa al Canigó el 1285.

Així doncs, arran d'aquests dos articles i de posteriors treballs, la historiografia del pirineisme situa com a primera ascensió la protagonitzada pel rei Pere II de Catalunya i III d'Aragó l'any 1285, al Canigó. Com veurem, el foli 459 de la crònica de Salimbene de Adam ha estat interpretat erròniament com a verídica, i en realitat és un tractament metafòric de les disputes de poder entre dos reis (Pere d'Aragó i Carles d'Anjou) i dos territoris (Catalunya i França).

Salimbene de Adam escriu la seva crònica dins d'un context molt particular. I és per això que cal analitzar amb rigor tot el text de la crònica i contextualitzar el succés que s'hi narra amb la mentalitat social i política del segle XIII. La mirada del present cap al passat s'ha de fer amb ulls crítics, perquè si no ho fem estem condemnats a deformar la realitat històrica.

Per tant, tot el que estigui fora d'aquesta línia de treball (rigorositat i contextualització) genera un debat estèril. La tasca principal de l'historiador és crear coneixement i, per fer-ho possible, no hem de desvincular els esdeveniments ni del seu espai ni del seu temps. Perquè això no succeeixi, tenim al nostre abast un conjunt d'eines (documents, cròniques, annals, cronologies, restes arqueològiques, història oral) que ens ajudaran a apropar-nos amb la major transparència possible a l'estudi del passat. Això, però, no s'acaba aquí. Apareix la segona norma que hem de seguir: la lectura de la documentació. La simple lectura no ens porta enlloc, sinó tan sols a la distorsió històrica. I aquest és l'error que pretenc reparar. Per tant, es fa necessari saber llegir entre línies.

Una mirada rere la crònica

Per comprendre el rerefons que amaga la crònica de Salimbene de Adam sobre la narració del Canigó, hem de fer un doble esforç: per una banda, hem d'entendre el context sociopolític en la qual fou redactada la crònica i, per una altra, hem d'analitzar

pacientment els successos esdevinguts entre el 1280 i el 1285. Aquests cinc anys són la clau que ens permetrà desemascarar el mite.

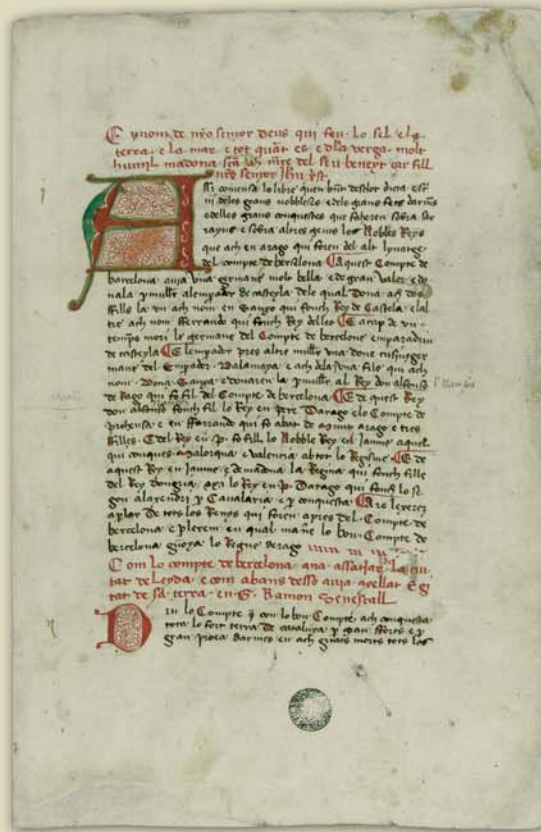
El foli 459, apartat A, comença amb el significatiu títol «De la mort de Pere, rei d'Aragó». Malgrat aquest inici, Salimbene ja ens ho adverteix en el foli 445, apartat B:

...coneixent per avançat que, en menys d'un any, quatre il·lustres personatges seran lliurats a la mort per voluntat de Déu, allí on es troba el sepulcre de tot vivent, Job XXX, i el primer serà el rei Carles; el segon, el papa Martí; el tercer, Felip, rei de França; el quart, Pere, rei d'Aragó.

Així doncs, Pere d'Aragó és la quarta persona important que passà a millor vida aquell any 1285. Recordant allò anteriorment escrit, Salimbene comença el text així:

De la mateixa manera, en el present mil·lenni, durant la vetlla del beat Martí, Pere, rei d'Aragó, va tancar, va concloure amb la seva pròpia mort, el darrer dia; en aquest, el menor dels germans, el guardià l'escoltà en confessió; fou enterrat a Villa-nova, en el mateix lloc que els germans menors...

Efectivament, el rei Pere II de Catalunya va morir la nit del 10 a l'11 de novembre del 1285 (diada de Sant Martí), a Vilafranca del Penedès (malgrat que va escriure «Villa-nova»). De fet, ja feia unes setmanes que havia caigut greument malalt mentre es dirigia cap a Salou per embarcar-se en direcció a Mallorca i arreglar qüestions familiars amb el seu germà Jaume, ja que aquest havia pres part activa en favor de la croada francesa contra el rei Pere. Feia una mica més d'un mes (l'1 d'octubre) que l'exèrcit del rei Pere havia vençut les tropes croades al coll de Panissars.



Façana de la catedral de Palerm, on Pere el Gran fou consagrat rei de Sicília.

Els conflictes, però, no només es reduïen a qüestions familiars. En l'origen de la croada, s'hi trobava la qüestió siciliana. Veient-se la mort de prop i sota pressió, el rei Pere va demanar que Sicília tornés a l'Església i va demanar «enviar una ambaixada al papa Honori IV per obtenir concòrdia entre els fills de Pere d'Aragó i els fills de França que, segons es comentava, eren consanguinis» per solucionar la situació.

Finalment, el darrer problema que havia de solucionar arran de la croada francesa era el tema castellà per la regió de Múrcia. Però no es va poder fer càrrec ni dels problemes familiars, ni de la qüestió siciliana, ni de bon tros dels problemes amb Castella, ja que la malaltia va acabar amb la seva vida.

El foli 459, apartat B, comença amb el títol suggeridor «Sobre la recomanació de Pere, rei d'Aragó, que queda evidenciat en un exemple exposat amb anterioritat». Aquest exemple és el que ha suscitat més controvèrsia dins del panorama de la història del pirineisme.

Salimbene ens presenta el protagonista de la seva narració tot elogiant-lo de manera heroica: «Aquest rei Pere d'Aragó fou un home de gran cor, un fort soldat, i savi en la guerra». I es demostra per mitjà d'actes passats: «aquest home fou de gran audàcia, i molta empena», i més concretament: «es fa palès en l'empresa del regne de Sicília, que contra el rei Carles i el papa Martí es va atrevir a envair-los.» Al llarg de tota la crònica, Salimbene ens descriu detalladament tot aquest afer. De fet, el tema sicilià serà un dels grans conflictes del segle XIII. En l'origen del conflicte es troba la qüestió sobre qui ha de posseir l'illa. L'interès per Sicília es deu, principalment, al fet que l'illa és el graner de la mediterrània i la clau de la ruta del comerç cap a llevant.

Carles d'Anjou havia cercat de projectar la seva persona per tota la Mediterrània per mitjà d'una nova croada. Amb la intenció de donar un cop d'efecte als seus adversaris, projectava un nou saqueig sobre Constantinoble, reproduint els esquemes de l'anterior. Però la situació es va tòrcer quan el sud italià s'enfrontà obertament a la seva política personal. Els sicilians havien començat a comprendre que la seva projecció com a república –similar a la de Gènova o Venècia– estava en greu perill. Carles no va entendre, però, aquest debat, i va preferir destruir tal iniciativa.



Anvers i revers d'un croat barcelonès, moneda d'argent creada el 1285 per Pere el Gran.



Pirral de Sicília, moneda d'or o argent feta encunyar per Pere el Gran i la seva muller Constança Hohenstaufen (1276-1285). S'hi veu l'escut de Catalunya i l'àguila siciliana.



Antic monestir cistercenc de Santa Maria de Santes Creus, al municipi d'Aiguamúrcia (Alt Camp), on Pere el Gran va decidir ser enterrat.



FOTO: TONI NUBIOLA

Detall del cap d'un lleó en alt relleu, al sarcòfag de pòrfir del rei.

El Canigó, amb el seu mantell hivernal, vist des de la plana del Rosselló.

Seguint la política insular del seu pare, el 30 d'agost del 1282 un poderós estol català comandat pel rei Pere desembarcava a les costes sicilianes (Trapani), provinent de la costa tunisenca (Alcoll), on havia anat a ajudar el seu vassall i aliat Abu-Bekr, senyor de Constantina. Un cop a Sicília, Pere es dirigirà cap a Palerm per ser coronat rei el 27 de setembre del 1282. La seva presència allí no era gratuïta: la seva esposa era Constança de Sicília, néta de Frederic II. Amb aquest acte, Pere reivindicava la memòria del passat Staufen a l'illa, el passat que havia intentat esborrar la política de Carles d'Anjou. Els sicilians estaven convençuts que aquesta era la millor opció i la més encertada per forjar el seu projecte. És per això que els sicilians, el 31 de març del 1282, s'havien alçat en armes contra el domini francès a l'illa. Aquest fet fou conegut com *la revolta de les Vespres Sicilianes*.

El conflicte va posar en escac la política de Carles, i el va dur a una situació tensa. La negativa de Pere d'abandonar Sicília el va conduir a dos nous horitzons: la disputa bèl·lica contra Carles i la disputa legal contra el papa. D'ambdues se'n va sortir victoriós —va esclafar Carles a Nicòtera, i va destrossar les forces del papa a Panissars.

Salimbene ens explica que, per demostrar tot això, posa un altre exemple sobre la valentia demostrada pel rei En Pere: «Evident, encara que seguit d'un altre exemple, amb això que clarament exposem». Cal dir que a l'edat mitjana era molt normal recórrer a exemples fantàstics, impossibles de realitzar pels mortals, un terreny reservat tan sols per als herois. La finalitat de l'exemple és captar millor l'atenció del lector, com així ha estat. Aquest recurs, molt emprat en les novel·les cavalleresques franceses, situa l'heroi dins d'un espai d'incertesa (d'aventura) com és el bosc. En canvi, en la tradició grecollatina els herois desenvolupen les seves aventures a les muntanyes.

Salimbene situa el seu exemple en un espai concret: «En els confins de Provença i Hispània»; ens presenta l'objectiu: «s'aixeca una alta muntanya, que la gent del país anomena Mont Canigó», i l'envolta de misteri: «encara que nosaltres podríem anomenar-la Mont Tenebrós». Atès que el protagonista de l'exemple és el rei d'Aragó, Salimbene —segurament— va optar per escollir un espai geogràfic proper al territori del rei. Des de temps llunyans, el Canigó havia estat considerada la muntanya més alta de la serralada dels Pirineus, impossible d'arribar-hi. Per si no havia quedat prou clar, però, que l'empresa és molt arriscada, recorre a una descripció geogràfica que li ofereix Aviè, poeta i geògraf llatí, sobre el litoral català:

Aquesta muntanya que els mariners veuen primer a l'arribada, després de partir, el darrer punt que podem veure: quan ha desaparegut, cap altre és visible...

D'aquesta manera, l'objectiu impossible ha quedat fixat. Malgrat que va tenir alguns problemes interns (guerres amb els sarraïns, la revolta dels barons, problemes familiars), la política insular iniciada pel rei Pere arran del seu casori amb Constança de Sicília (13 de juny del 1262) ja no tindrà fre. Pere seguirà la seva política fins a les darreres conseqüències, encara que això esdevingui una qüestió personal.



FOTO: TONI NUBIOLA

Després d'emfasitzar sobre la perillositat de l'empresa plantejada pel rei: «mai cap home no hi ha habitat, ni cap fill d'home no s'ha atrevit a pujar a causa de la seva alçada extraordinària, i de la dificultat de l'itinerari i de l'esforç», decideix tirar endavant amb l'aventura. Malgrat que va tenir alguns recels importants a l'interior del reialme, sobretot per part de l'Església sobre les seves intencions d'envair Sicília, Pere va persistir a seguir amb la idea inicial. En un primer moment, el rei comptarà amb el recolzament polític de dos aliats importants: Castella i Constantinoble. És per això que Salimbene ens diu que «Pere d'Aragó, havent decidit de pujar a la muntanya, va cridar al seu costat dos cavallers, amics íntims, que ell honrava amb el seu afecte...» i li prometeren «de no separar-se mai d'ell».

Com ja hem dit abans, la campanya de Sicília va començar el 30 d'agost del 1282. Un cop iniciada, aturar-la era gairebé impossible, malgrat l'excomunicació papal del 9 de novembre del mateix any. En aquest punt, Salimbene ens diu que «escoltaren trons espantosos i del tot terribles» fins que els seus companys «caigueren al terra, morts de por sota el pes de la por i de l'espant d'allò que els havia vingut», i malgrat els esforços que va fer el rei per restituir la situació, els dos companys «perderon el coratge». En realitat, les dues aliances que havia signat amb Castella i Constantinoble mai no arribaren a fer-se efectives. Per altra banda, vist que l'excomunicació papal no havia donat resultats, el papa va voler lliurar els regnes del rei En Pere a qualsevol príncep catòlic que els volgués conquerir. Per això, el 27 d'agost del 1283 els oferia al rei de França, i el 27 de febrer del 1284 —en una cerimònia celebrada a París— donava la investidura a Carles de Valois, fill de Felip III de França. Des d'aquell moment, la croada començava a dibuixar-se. Malgrat tot això, el rei va continuar amb la seva empresa.



FOTO: FERRAN ALEXANDRI

Sepulcre de Pere el Gran, al transsepte de l'església del monestir. L'obra és un baldaquí gòtic realitzat entre els anys 1292-1295, amb un sarcòfag de pòrfir, probablement una banyera reutilitzada. És col·locat damunt de dos lleons d'estil mesopotàmic i cobert per una urna de doble vessant amb torreta hexagonal. Sembla que el sarcòfag l'havia dut de Sicília Jaume II, encara que la hipòtesi que diu que procedeix d'Orient a cura de Roger de Flor (que és enterrat als peus del rei, el seu senyor) tampoc no es pot descartar.



FOTO: TONI NUBIOLA

Hi ha, però, un fet que encara honra més la figura del rei En Pere. En el foli 427, Salimbene ens explica amb gran detall el famós desafiament de Bordeus. Carles d'Anjou havia comunicat, per mitjà d'una ambaixada al rei En Pere, que aquest no havia estat cavalleresc i que havia entrat a Sicília sense raó.

Detall de la torreta de l'urna, ornada amb quinze sants i una marededéu, treballats en alt relleu.

Full 4 de l'Atlas català del 1375, que dibuixa el món fins aleshores conegut, on s'aprecia la Mediterrània, fet pel cartògraf jueu Abraham Cresques i el seu fill Jafudà.



Bibliografia general

BERALDI, Henri. *Le passé du pyrénéisme. Notes d'un bibliophile.* (Tome II). *Ramond avant les Pyrénées* (I). París (1911): 13-18.

HOLDER-EGGER, Oswald. *Cronica Fratis Salimbene de Adam ordinis minorum. Monumenta Germaniae Historica: Scriptores*, llibre XXXIII. Hannover, 1906.

RUIZ DOMÉNECH, José Enrique. *El Mediterráneo. Historia y cultura.* Barcelona: Península, 2004.

SOLDEVILA, Ferran. *Pere II el Gran.* Barcelona: Barcino, 1955. [Col·lecció Popular Barcino, 155].

SOLDEVILA, Ferran. *El desafiament de Pere el Gran amb Carles d'Anjou.* Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1994. [Episodis de la Història].

UZZELLI, G. «Leonardo da Vinci e le Alpi». A: *Bollettino del Club Alpino Italiano* 56, Vol. XXIII, (1889): 455-456.

Així doncs, el rei va disposar el seu exèrcit —per tal de barrar al pas als croats— pels principals colls de la serra de l'Albera: Panissars, Pertús i Banyuls. Malgrat els intents dels croats per passar-hi, les tropes del rei Pere els van poder frenar. Però va ser l'abat de Sant Pere de Rodes qui va mostrar als croats el pas del coll de la Maçana, la qual cosa els va permetre de creuar l'Albera (12 de juny del 1285) i arribar ràpidament fins a Girona per posar-hi setge. Després d'uns mesos d'intensos combats —terrestres i navals—, les tropes catalanes van derrotar les tropes croades. Potser, de totes, en destacaríem la coneguda batalla del coll de Panissars, de l'1 d'octubre del 1285.

Entrem ara en la qüestió més arriscada de la narració. Salimbene ens explica que «quan fou al cim de la muntanya, hi trobà un llac», en veure això «en aquell lloc, hi tirà una pedra», fou quan «aleshores sortí un drac horrible, de gran mida, i es posà a volar per tot l'aire, que omplia d'ombres i enfosquia amb el seu alè». Després d'això, el rei va iniciar el descens.

Aquest és el fragment on rau la gran metàfora que amaga el text de Salimbene per explicar el regnat de Pere d'Aragó. La política insular de Pere el va conduir a fixar com a objectiu principal Sicília (el llac); després de temptejar la zona amb les campanyes de Tunísia, finalment hi ha el desembarcament a Trapani (tira la pedra); el papa Martí IV l'excomunica i posa les seves terres sota la jurisdicció del rei francès (surt un drac gros i horrible); els francesos envaeixen Catalunya seguint la proclama de la croada dictaminada per la Santa Seu (el cel s'enfosqueix amb l'alè del drac).

Finalitzada la seva aventura, Salimbene li reconeix els seus mèrits i els compara amb les empreses realitzades pel gran heroi llatí Alexandre el Gran. És per això que Salimbene diu:

Segons jo, la gesta de Pere d'Aragó es pot comparar amb les gestes d'Alexandre, que amb moltes terribles empreses i gestes es va esforçar per a merèixer els elogis de la posteritat.

La fi del mite

La figura de Pere d'Aragó no deixa de ser interessant a causa dels esdeveniments que hi van lligats. No es va astorar davant de tantes adversitats i va arribar a meravellar els seus adversaris. Va saber afrontar el seu repte i el va superar. I aquesta és la seva metàfora; la seva existència personal. I aquesta és la mirada que recull Salimbene a la seva crònica. És per això que el context en què apareix la figura de Pere d'Aragó dins la crònica és sempre relatiu a la problemàtica siciliana. Salimbene explica aquesta qüestió d'una manera clara, descriu l'evolució des de l'època de l'emperador Frederic II, passant pel període del rei Manfred i Carles d'Anjou, fins a arribar a Pere d'Aragó.

Salimbene intueix que Pere d'Aragó serà —com Carles d'Anjou— un dels personatges rellevants del panorama polític del segle XIII. Ho creu perquè coneix de primera mà els esdeveniments. Sap que el rei va haver de recórrer un llarg camí i va haver d'enfrontar-se a tota mena de penalitats per assolir el seu objectiu final. És per això que Salimbene, tot reconeixent-li la seva tena-

citat i la seva convicció de si mateix, ens mostra una certa simpatia vers el rei català. I és per això que no ens ha d'estranyar la lloança metafòrica que fa en la seva crònica un cop s'assabenta que el rei ha mort.

El problema —com sempre— rau en la mirada amb què ens apropem al passat. Des d'un punt de vista rigorós, tothom sap que l'existència d'un llac al cim d'una muntanya és més que improbable, perquè si fos així estariem desafiant les lleis de la física. És de sentit comú. Per no parlar sobre l'existència dels dracs. Si neguem aquestes dues premisses, el nostre pensament com a historiadors ens ha de situar enfront d'una pregunta clau: ¿Què ens intenta explicar el cronista a través de la seva narració? En canvi, si no fem aquest petit esforç i reconduïm la narració fictícia cap a la realitat, amb la finalitat de donar-li veracitat, ens endinsem per un camí molt perillós. Malgrat això, hom s'hi ha endinsat. És per això que trobem datacions a l'acció que narra Salimbene. Ni el 1276 ni de bon tros el 1285 són possibles. No ho són perquè mai no va existir l'aventura del Canigó, encara que la idea romàntica d'un feudal enfront la muntanya sigui tan suggeridora: la veritable aventura fou Sicília.

La història del pirineisme comença quan l'home té curiositat per entendre la realitat i es llança a l'aventura de l'observació, però... això són figures d'un altre paner.



camp: a quel qui era melor caualer reie n caualer mas mi el hom ne sabia en la tra q aql fo lo chomte de barcelona. Quant uene quele y caualer foren el camp. lo caualer al amayn se moe primame ne p escometre lo chomte ari cones customat que cel q rep ta dou escometre primer a quel quies reptat. El chomte purn de le espons son caual emes se la lancia tenant

Q ana ferir lo caualer al amayn de tal titut q la lancia pa sa del altra part p mug lo cors e abatel mort a fia. e puve mes lo caual p les regnes e ninalo a i part camp e ables regnes m teres ligalo. alec murades del camp. e puve torna sobrel caualer. e unu que mort era de cor entot. El chomte dix a aque le qui gardauen lo camp. que fessien uenre laltre caualer que ab aquel aya en mitat. fo q deuja.

Pàgina 15 d'una edició de la Crònica de Bernat Desclot, on podem veure una il·lustració amb uns cavallers armats lluitant en batalla.

1276	1277	1278	1279	1280	1281	1282	1283	1284	1285
Mor Jaume I. Els seus fills Pere el Gran i Jaume II de Mallorca es reparteixen els dominis de la Corona catalanoaragonesa.				Presa de Balaguer. Pere el Gran sufoca la rebel·lió nobiliària.			El papa Martí IV desposseeix Pere el Gran dels seus regnes. Desafiament de Bordeus.		
	Tractat de Perpinyà: Jaume II és feudatari del seu germà el rei En Pere.		Pere el Gran ocupa Sicília. És excomunicat pel papa Martí IV. Vespres Sicilianes. Pere el Gran és nomenat rei de Sicília.			Croada contra Catalunya. Les tropes franceses ocupen Girona, però l'exèrcit francès és derrotat al coll de Panissars. Mor Pere el Gran i és succeït pel seu fill Alfons el Liberal, i un altre fill seu, Jaume, esdevé rei de Sicília.			